

o mărire a teritoriului României, în condițiile în care granițele rămân neschimbate.

Naționalismul, atât în perioada comunistă, cât și în cea de după 1989, este privit, pentru România și pentru celelalte țări ex-comuniste (sunt invocate mai ales exemple din Polonia, Ungaria și Croația), ca un mecanism de substituie a problemelor reale cu cea națională, ca un mijloc de legitimare a elitelor conducătoare.

Controlul statului asupra vieții publice, private și intime a indivizilor se constituie în cea de-a patra temă predilectă. Însuși modul în care indivizii își utilizau timpul era supravegheat: raritatea, cozile, caracterul aleator al furnizării apei calde, a gazelor și a energiei electrice, așa-numita muncă patriotică, autobuzele aglomerate, cu program neregulat, obligativitatea participării la parade, manifestații sau întruniri cu caracter ritualic ale organizațiilor locale de partid etc. Toate acestea diminuau la maxim timpul de care indivizii dispuneau în mod real, constituind modalități de control al timpului indivizilor de către stat.

În fine, este tema banilor, ca mijloc de schimb mai degrabă complementar decât dominant. Similar Alenei Ledeneva (*Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*), Verdery argumentează asupra statusului ocupațional și a capitalului politic în derularea oricărei tranzacții. Prețul nominal al oricărei mărfi nu oferea informații reale asupra costului de achiziție a mărfii în cauză. Relațiile, cadourile, mita, intermedierea altor relații, reciprocitatea constituiau monede mai puternice, dominante chiar, atât pentru schimburile interpersonale, pentru cumpărăturile cotidiene, cât și pentru schimburile între agenții economici, contribuind și ele la dezvoltarea unei culturi a informalității, a normelor „clandestine”.

Dincolo de conținutul strict legat de cunoașterea societăților postcomuniste, cartea Katherinei Verdery reprezintă o resursă

deosebit de interesantă pentru analiza situației concrete din România, date fiind câteva rațiuni: în primul rând, Katherine Verdery este unul dintre pușinii autori ne-români (alături de Gail Klingman, David Kidekel, Richard Rose) care includ în lucrările lor România și pentru alte motive decât debarcarea sângeroasă a regimului în decembrie 1989 sau pentru eșecul de a asigura creșterea economică și la mulți ani după schimbarea de regim. În al doilea rând, informațiile sunt culese în România, prin observație directă, iar raționalizările nu sunt simple analize secundare ale relațiilor altora. În fine, întreaga analiză este plasată într-un cadru (deși abia simțit) comparativ, permițând identificarea elementelor comune „culturii de bloc” (în termenii lui Sztompka), precum și a particularităților naționale.

La toate acestea se adaugă calitatea bună a traducerii (exceptând dificultățile de a găsi un echivalent românesc pentru *economy of shortage* și tălmăcirea mai puțin inspirată a titlului), recomandând și ea spre lectură *What was socialism and what comes next?* ca o sursă importantă pentru cei ce vor să înțeleagă societatea românească începând cu anii '80 și până astăzi.

Bogdan Voicu

Rainer Neef,
Manuela Stănculescu (eds.)
The Social Impact of Informal Economies in Eastern Europe,
Aldershot, Ashgate, 2002, 310 p.

Am început lectura cărții editate de Rainer Neef și Manuela Stănculescu fără a avea așteptări prea ridicate. Credeam că este vorba de o altă lucrare scrisă în tradiția est-europeană: fie o abordare teoretică lipsită de argumente empirice, fie un demers empiric, o incursiune în lumea datelor (cantitative și calitative), lipsită însă de rigoarea

explicației teoretice coerente și a trimerilor către studiile deja existente în domeniu.

Surpriza plăcută a fost cea a descoperirii unui volum bine încheiat, cu o solidă fundamentare teoretică și prezentând o mulțime de date interesante, recente, extrem de relevante în contextul transformărilor postcomuniste. Este adevărat însă că unele din studiile incluse plătesc totuși tribut lipsei de rigoare (lipsește referințele teoretice, nu sunt anunțate de la început obiectivele analizei etc.), impresia de ansamblu rămânând totuși una pozitivă.

Cartea se remarcă mai ales prin interesul deosebit al temei pentru transformările din societățile postcomuniste, prin valențele sale comparative, prin aducerea în prim-plan a unor surse de date mai puțin folosite, precum și prin includerea României între cele 4 țări analizate *in extenso*.

Așa cum notează în articolul său din volum Tanya Chavdarova (mergând pe o linie pe care se mai înscriu Piotr Sztompka, Katherine Verdery, Alena Ledeneva etc.), informalitatea reprezintă o parte a nucleului valoric ce organizează societățile estice, alături de acțiunea în rețele și de respingerea autorității (66). Pe de altă parte, destrămarea sistemului comunist de producție, schimb și redistribuție s-a petrecut neașteptat de repede, precedând apariția legislației care să reglementeze funcționarea piețelor și generând un vid instituțional. Era firesc ca economia informală (parte integrantă a sistemului comunist – după cum arată Kornai, Verdery sau Ledeneva, de exemplu) să se extindă, ocupând, și în virtutea moștenirii culturale a vechiului regim, vidul instituțional nou-creat.

De aici importanța studierii temei, nu doar pentru spațiul ex-comunist, ci și pentru orice societate în curs de dezvoltare sau aflată în plin proces de schimbare socială (vezi, de exemplu, A. Portes, M. Castles și L. Benton, ed., *Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries*,

John Hopkins University Press, 1989). Cartea de față realizează o radiografie remarcabilă a incidenței economiei informale în spațiul ex-comunist, centrându-se mai ales pe Bulgaria, România, Ungaria și Rusia, fără a omite însă comparațiile cu alte țări din Est. Sunt analizate temeinic intensitatea fenomenului, mecanismele ce îi permit funcționarea, tipurile de activități informale, profilul celor ce performează etc.

După introducerea lui R. Neef, volumul debutează cu un studiu comparativ de o calitate remarcabilă, așa cum ne-au obișnuit cei doi autori – Christian Haerpfer și Claire Wallace. Pornind de la seria Barometrelor Noilor Democrații, coordonată de Richard Rose, cei doi analizează tendințele implicării gospodăriilor din 11 țări ex-comuniste în diverse tipuri de activități din sfera economiei informale. Analiza comparativă este dublată de dimensiunea longitudinală a schimbărilor între cele patru momente surprinse de seria de sondaje : 1992, 1994, 1996 și 1998.

În continuare, volumul este organizat pe patru mari secțiuni, dedicate celor patru societăți analizate în profunzime : Bulgaria, România, Ungaria și Rusia. În final, Phillipe Adair și Rainer Neef caută să sublinieze locurile comune ale realităților locale descrise în volum, punctând totodată principalele opțiuni metodologice în investigarea fenomenului.

Secțiunile dedicate celor patru țări au structuri similare : o prezentare generală a tranziției economice este urmată de articole bazate pe analiza datelor calitative, studiile utilizând informație cantitativă (de regulă date de sondaj) încheind secțiunea în cauză.

Câteva teme revin obsedant în discuțiile descriind și/sau explicând situația din fiecare dintre cele patru societăți în parte. Prezența economiei informale în regimul comunist este un prim punct comun. Persistența fenomenului se datorează în întreg spațiul comunist contracției economice, șomajului, lipsei

de legislație, trăsăturilor culturale moștenite încă din perioada feudală, modernizării incomplete, lipsei de abilități individuale pentru integrarea în economia formală. Consecințele sunt și ele comune: crize fiscale ale statului, lipsa de relevanță a indicatorilor economici, slăbirea politicilor sociale, amoralismul vieții publice (similar amoralismului familial descris de Banfield pentru sudul Italiei, la mijlocul secolului trecut, „rurbanizarea” (dezvoltarea pe scară largă a „gospodăriei mixte extinse”, în termenii lui Vintilă Mihăilescu).

Tipurile de activități economice informale sunt diverse: economia criminală, agricultura de subzistență, evaziunea fiscală, barterul, deținerea unui al doilea loc de muncă, adesea nelegal, relațiile de schimb și de prestări de servicii necontractuale etc.

Autorii provin fie din domeniul științelor sociale (sociologi sau etnografi), fie din economie, reflectând plasarea economiei informale la granița dintre cel două domenii. În cazul României, abordările economice (Constantin Ciupagea și Simona Ilie) sunt dublate de informația calitativă adusă prin studiile lui Esther Golibrzuch și ale Manuelei Stănculescu, aceasta din urmă reușind să asigure în bună măsură și integrarea teoretică în contextul mai larg al dezbaterii despre economia informală din literatura internațională.

Prezentarea tranziției economice este realizată astfel de Constantin Ciupagea, cel care, în ultimul articol din secțiunea dedicată României, propune și o interesantă discuție asupra metodologiei măsurării ponderii economiei informale. Manuela Stănculescu se centrează pe prezentarea mecanismelor ce conduc la implicarea gospodăriilor în activități economice informale, realizând și o tipologie a strategiilor economice a gospodăriilor pornind de la 105 studii de caz și un sondaj al ICCV (1998) dedicat investigării sărăciei și politicilor sociale. Folosind aceleași date calitative, Esther Golibrzuch discută despre implicarea gospodăriilor

rurale în activități economice informale. La rândul ei, Simona Ilie descrie datele privind implicarea în economia informală produse prin sondajul amintit mai sus și caută să aducă argumente de natură cantitativă asupra relației cu sărăcia.

Bogdan Voicu

Paul Dekker,
Loek Halman (eds.)
The Values of Volunteering.
Cross-Cultural Perspectives,
Kluwer Publishers, 2003, 226 p.

Voluntariatul reprezintă un fenomen aflat în relație directă cu două dintre tendințele importante din societățile contemporane, ambele vizibile mai ales începând cu ultimul deceniu al secolului XX. Pe o parte este proliferarea dezvoltării comunitare și accentuarea rolului capitalului social în dezvoltarea economică și socială. Pe de altă parte este tendința statului de a se retrage din sfera socială, mutând atribuțiile către nivelul administrației locale, al comunităților și al organizațiilor non-profit.

Voluntariatul se regăsește în ambele tendințe, fie prin calitatea sa de expresie a capitalului social, fie ca practică de funcționare a organizațiilor nonguvernamentale. Mai mult, așa cum atrag atenția Paul Dekker și Loek Halman, în ciuda incidenței reduse, voluntariatul reprezintă unul dintre elementele-cheie ale funcționării societăților democratice.

Culegerea de texte editată de Dekker și Halman aduce cu sine o perspectivă cross-națională asupra fenomenului. Textele comparative predomină și chiar studiile de caz (Canada, Mexic, România) au o importanță încărcătură de relaționare cu realitățile din alte țări. Mai mult, câteva dintre articole promovează analiza longitudinală a fenomenului.